

ДМИТРО АНТОНОВИЧ І МУЗЕЙ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНИ У ПРАЗІ

Микола МУШИНКА

Про визначного українського вченого — історика української культури та громадського діяча Дмитра Антоновича (1877—1945) існує доволі обширна література, видана, в основному, на Заході¹. Досі малодослідженою є його роль у діяльності Музею визвольної боротьби України (МВБУ) у Празі, незмінним директором якого він був від його заснування в 1925 р. до смерті у жовтні 1945 р.². Я спробую заповнити цю прогалину, в основному, на підставі архівних джерел, головним чином, *Протоколів Товариства «Музей визвольної боротьби України»*, що зберігаються в Державному центральному архіві у Празі³.

Любов до рідної «старовини» Д. Антонович успадкував від батьків⁴ і передав її своїм синам⁵. До Праги він приїхав у 1921 р. з багатим політичним та громадським досвідом за плечима. Ще в студентські роки він створив у Харкові таємну організацію «Українська студентська громада» та видавництво «Гурт»; у 1900 р. разом із М. Русовим, Л. Мацієвичем та Б. Камінським заснував Революційну українську партію (РУП); у 1901 р. — «Вільну громаду». У 1902 р. заснував і редагував щомісячник «Гасло», в 1903 — газету «Селянин», пізніше — «Воля». За свою політичну діяльність був кілька разів заарештований. Їздив у Галичину та Буковину друкувати революційну літературу, яку нелегально надсилав до України. У політичну справу він вклав усе своє майно, успадковане від батьків. Шість років (1906—1911) жив в еміграції, головним чином, у Німеччині, Франції та Італії, де, відступивши від політики, вивчав західноєвропейське мистецтво. У 1911 р. повернувся в Україну, закінчив університет, а від 1912 року викладав історію та історію мистецтва в Київській школі мистецтв. В тому часі написав ґрунтовні наукові статті (зокрема про Т. Шевченка), редагував часописи «Дзвін» і «Сяйво» та знов став лідером політичного руху в Україні.

У 1917 р. був співзасновником Центральної Ради, головою віча на Софійській площі (19 березня 1917 р.), головою конференції Української соціал-демократичної робітничої партії в Києві. Редагував «Робітничу газету». У Київській міській думі очолював відділ охорони пам'яток мистецтва і культури. Саме на цій посаді він зберіг від знищення революційно настроєними масами визначні музеї, галереї та приватні колекції. У січні-квітні 1918 р. Д. Антонович очолював Міністерство морських справ Української Народної Республіки (в уряді В. Голубовича), за часів Директорії був міністром мистецтв (в уряді В. Чехівського). У липні його було призначено Генеральним консулом Української держави у Швеції. Від січня 1919 р. був головою Дипломатичної місії УНР в Італії. Після поразки українських визвольних змагань залишився в еміграції. У Відні видавав бібліографічний часопис «Книга» та стояв у колісках Українського вільного університету (УВУ), в якому очолював кафедру мистецтва. Разом з УВУ восени 1921 р. Д. Антонович приїхав у Прагу, і тут читав лекції з мистецтвознавства, був засновником та першим директором Української студії пластичного мистецтва (1925), головою Українського історико-філологічного товариства та душою всіх історичних та мистецьких починань у Празі. Його найосновніші книги празького періоду: «Українське мистецтво» (1923), «Триста років українського театру», «З історії церковного будівництва на Україні», «Група Празької студії», «Олександр Мурашко» (всі — 1925), «Дмитро Безпалый» (1926), «Тимко Бойчук» (1929); «Українська графіка» (1933); «Шевченко як маляр» (1937; передрук: Чикаго, 1963); «Українська культура» (1940; передрук: Київ, 1993). Окрім Праги, в сучасності значна частина архіву Д. Антоновича знаходиться в Києві — у Центральному державному істо-

ричному архіві вищих органів влади і управління України (ф. 3956) та у Центральному державному історичному архіві (ф. 834)⁶.

Ще до приїзду в Прагу Д. Антонович був дуже добре обізнаний із музейною справою не лише в Україні, але й у західній Європі, тому коли бачив, як руйнуються безцінні скарби української історії та культури на рідних землях і в еміграції, докладав багато зусиль, аби зберегти бодай частину цього національного багатства. З власного досвіду він знав, що кращою формою збереження пам'яток історії та культури є музеї, тому після приїзду в Прагу він при різних нагодах висував ідею заснування українського музею в еміграції. Ця ідея знайшла реальне втілення у 1925 р., коли з його ініціативи, підтриманої колегами з Українського вільного університету, було засновано Товариство «Музей визвольної боротьби України», а при ньому — музей такої ж назви⁷.

Вже на установчих зборах Товариства Д. Антонович накреслив основне завдання майбутнього музею: «Збирати треба все, бо і то, що може нині видаватися зовсім непотрібним і безвартісним, може з часом мати велике значіння і вартість: одерж, відзнаки, різні документи, афіші, а навіть приватні переписки поодиноких осіб — все це важне і годиться для музейної збирки. Щодо забезпечення цих матеріалів, зглядно можності їх крадіжки, то не треба її перебільшувати та наводити страх, бо много

часу треба буде, щоби цей матеріал остаточно упорядкувати так, щоб в нім можна було визнатися»⁸. На цих зборах, як і слід було очікувати, директором майбутнього музею одногосно було обрано Дмитра Антоновича, і йому же було доручено написати вступну статтю до першого числа бюлетеня «Вісті Музею визвольної боротьби України». Його незмінним головним редактором (усіх двадцятьох випусків) був він же. До першого числа він написав не лише передмову, але й звернення «До українського громадянства», в якому подав програму майбутнього музею. Головним завданням новозаснованого музею він вважав «зібрати предмети музеальної та архівальної вартости, які знаходяться тепер поза межами України та які не можна поки що перевезти до рідного краю. Усе те хоче Музей наш зібрати, щоб захистити від загибелі, зберегти і в слушний час перевезти на рідну землю»⁹.

Отже Д. Антонович від самого початку був твердо переконаний, що Україна скине чужі більшовицькі кайдани, стане незалежною і суверенною державою і з вдячністю прийме у себе вдома документи про свою національно-визвольну боротьбу, збережені на чужині. Цій ідеї була підпорядкована вся діяльність музею, який, щоб зберегти свою незалежність, за 23-річну історію (1925—1948) не взяв від чужої установи ні копійки грошей на свою діяльність і не купив жодного предмета чи документа. Усі вони були даровані українською громад-

Dmytro Antonovych a ukrajinské umění

organizátor vědy, vzdávanosti
a mířobratví v umění

ськістю. Д. Антонович послідовно обстоював аполітичність музею. Музей ніколи не брав участі в жодній політичній акції і не запозичив навіть для найбільш патріотичної для України події жодного експоната з музейних фондів.

Про принциповість директора у цьому відношенні свідчить такий випадок. Під час судового процесу над вбивцею С. Петлюри Шварцбардом (18–26 жовтня 1927 р.) у Парижі до музею звернулися із проханням запозичити з його військового відділу оригінали документів для спростування обвинувачень С. Петлюри в антисемітизмі. Управа Товариства погодилася, але директор, посилаючись на статут, категорично відмовився запозичити оригінали цінних документів, запропонувавши лише їхні фотокопії¹⁰. З музею невіливо було запозичити жоден документ, навіть книжку з бібліотеки. Усе можна було читати лише в стінах музею.

Коли голова управи Товариства МВБУ, без відома директора Музею, надав з бюджету Товариства невеличку суму (20 кч.) на вечір Шевченка у Празі, Д. Антонович на знак протесту проти «зловживання музейних коштів на політичні цілі» подав письмову заяву про демісію з посади директора. Лише після довгих переконувань він відкликав свою заяву¹¹.

Вже на перший заклик Д. Антоновича (до 1 серпня 1925 р.) у Музей поступило 9207 одиниць зберігання¹². Серед індивідуальних жертводавців найбільше матеріалів (342 од. зб.) подарував музеєві сам Д. Антонович. Це були, в основному, документи дипломатичного характеру, науково-літературні статті, листування тощо¹³.

Коли перше число бюлетеня було підготовлене до друку, виявилось, що на його видання немає коштів. Саме тоді Д. Антонович одержав від Українського вільного університету 500 крон для наукової подорожі за кордон. Незважаючи на те, що це мала бути його перша після п'ятих років подорож за межі Чехословаччини, він відмовився від неї, а 500 крон пожертвував на видання бюлетеня¹⁴.

МВБУ за весь час свого існування боровся з нестачею приміщень для утримування великої кількості музейних експонатів. Ще до заснування музею значна кількість матеріалів, головним чином, із ліквідованих таборів військовозполонених українців, переховувалася на квартирі Д. Антоновича. Йому та його друзям вдалося знайти приміщення для музею в одній із кімнат Фальденштейнського палацу у Празі (вул. Лазенська, ч. 11) і через тиждень після установчих зборів (1 червня 1925 р.) перенести туди зібрані матеріали. Оренду за приміщення повністю покривало Міністерство закордонних справ Чехословаччини. Після чотирьох місяців музейна кімната була завалена матеріалами від підлоги по стелі. Д. Антоновичу вдалося знайти для музею три кімнати у старовинному будинку на Малій Страні (Кармелітська, ч. 12), проте й вони швидко заповнилися.

У музеї під керівництвом Д. Антоновича інтенсивно працювало троє людей: М. Коновалець, К. Купчанко та Вербинський; усі, як і директор — безоплатно. Проф. О. Лотоцький на засіданні управи Товариства 25 березня 1926 р. запропонував, щоб директорові та його заступнику управа призначила платню по тисячі крон щомісяця, а двом помічникам — по 750 крон¹⁵. Управа такої суми не мала, і голова Товариства Іван Горбачевський звернувся до Міністерства закордонних справ, аби воно, окрім витрат за оренду приміщення, взяло на своє утримання і чотирьох працівників музею. Відповідь міністерства була несподіваною: воно погодилося взяти на своє утримання усю діяльність музею за умови, що його фонди стануть власністю міністерства¹⁶. З такою умовою ні управа Товариства, ні директор музею не могли погодитися, бо МВБУ втратив би свою незалежність, яка була основою його існування. Після здобуття Україною незалежності (у що твердо вірила вся українська політична еміграція) чехословацьке міністерство могло б відмовитися передати фонди музею в Київ або Харків. Результатом відмови передати фонди МВБУ Міністерству закордонних справ

було скасування ним договору про безплатну оренду приміщень. Для новозаснованого музею таке рішення Міністерства було справжньою катастрофою, бо Товариство, як засновник музею, окрім членських внесків (10 крон щорічно), не мало жодних коштів, якими могло б оплачувати оренду трьох приміщень у центрі Праги. Врешті-решт міністерство на наполягання директора та голови Товариства І. Горбачевського погодилось безплатно переховувати наявні фонди МВБУ в одному зі своїх складів у Тосканському палаці доти, доки Музей не знайде для них постійного приміщення. Опрацьовувати ці матеріали на місці їхнього тимчасового зберігання міністерство заборонило.

Директор музею, разом із управою Товариства, у цій, на перший погляд, безнадійній ситуації не припиняли своєї діяльності. Вони і надалі приймали пакунки з матеріалами з різних країн світу, вели широку кореспонденцію тощо. Ці матеріали були викладені в невеликій кімнаті університету, але й вона швидко заповнилася. Кількість матеріалів зростала, а грошей на їх утримання та опрацювання не було. Ясна річ, що у такій ситуації про фінансову винагороду працівникам МВБУ не могло бути й мови. Всі вони і надалі працювали безоплатно.

У 1929 р. Прагу відвідав американський підприємець та філантроп Каленик Григорій Лисюк (1899–1980), особистий друг незмінного скарбника Товариства Євгена Вирового (1883–1945). Д. Антонович показав йому наявні матеріали і розповів про катастрофічне положення, у якому опинилися Товариство і його музей. Гість з Америки був вражений великою кількістю цих матеріалів, і, відчувачи їхнє значення для історії України, тут же зобов'язався до кінця життя фінансувати оренду за приміщення, яка на той час становила 300–350 дол. щорічно.

Ще наприкінці 1929 р. матеріали були перевезені зі складу Міністерства закордонних справ у три великі кімнати та гараж у кварталі Жижкова (пр. Карла, ч. 14). В одній із кімнат було влаштовано постійну експозицію, в ін-

ших — робоче приміщення, склад та депозит. У безпосередньому сусідстві з музеєм орендував квартиру і Д. Антонович, щоб мати його «на очах».

Робота МВБУ в нових приміщеннях відновилася небувалими темпами. Після чотирьохрічної перерви під редакцією Д. Антоновича продовжував виходити і бюлетень Товариства «Вісті МВБУ». Вже у першому відновленому числі Д. Антонович написав: *«Перехід Музею до власного помешкання оживив знову приплив жертв до Музею річчями, і за короткий час, завдяки допомозі п. К. Лисюка, Музей знову працює і зростає, і то на ширшу скалю, ніж на початку своєї діяльності, в чім кожен легко може переконатися, відвідавши і оглянувши в новому помешканні Музей визвольної боротьби України»*¹⁷. Директор і надалі працював у музеї майже задарма, на цей раз — лише сам, без помічників. На хліб заробляв викладами в Українському вільному університеті, Українській студії пластичного мистецтва та Високому педагогічному інституті ім. Драгоманова. На кожних загальних зборах Товариства (які, згідно зі статутом, відбувалися раз на рік) його переобирали на пост директора. Він часто відмовлявся від цієї посади (до речі, дуже невдячної), однак, після наполегливих переконуваль, приймав на плечі цей тягар.

В одному з протоколів загальних зборів Товариства читаємо такі дві постанови: *«1. Просити проф. Дмитра Антоновича взяти назад резигнацію, натомість прийняти одностайне обрання його директором Музею на наступний звітний рік. 2. Уповноважити проф. Дмитра Антоновича підшукати собі помічника, який перебрав би від нього частину праці в справі керування музеєм з оплатою помічника за кошти Товариства по 200 Кч місячно»*¹⁸. Таким помічником став його учень Симон Наріжний (1898–1983).

Вже на наступному засіданні управи Товариства 17 листопада 1932 р. Д. Антонович вніс пропозицію, щоб С. Наріжного іменували заступником директора. Цю пропозицію було

одноголосно ухвалено¹⁹. Від 1 жовтня 1932 р. до 1945 р. С. Наріжний виконував обов'язки заступника директора. Незадовго до смерті Д. Антоновича у 1945 р., С. Наріжний став директором МВБУ (із тактичних причин перейменованого на Український музей)²⁰.

Д. Антонович та С. Наріжний були взірцем ідеальної співпраці визначних вчених, душею відданих науці. Вони вирізнялися неймовірною працьовитістю, доповнювали один одного, і саме завдяки їм музей у скрутних умовах досягав неймовірних успіхів. Окрім них, в МВБУ в різні періоди працювали й інші добровільні працівники. Директор та його заступник були для них зразком для наслідування.

Найбільшою проблемою МВБУ за весь період його існування була нестача приміщень для зберігання та опрацювання великої кількості матеріалів. Три кімнати і гараж швидко були заповнені. Д. Антонович винайняв ще один гараж, але й він швидко заповнився.

Уже на початку 1930 х років Д. Антонович висловив думку про побудову для музею окремого будинку, який став би осідком інших також установ. В ході дискусії запланований будинок дістав назву *Український дім*. Думку директора підтримали члени управи Товариства, при якому було створено Комісію по побудові Українського дому, яку очолив проф. Андрій Яковлів (1872–1955), а її членами стали Є. Вировий та Б. Мартос.

І дирекція, і управа, і комісія сподівалися, що побудову Українського дому підтримає українська громадськість в усьому західному світі, тому до всіх організацій і українських газет різних країн були надіслані відповідні відозви та заклики підтримати празький МВБУ не лише матеріалами, але й грошима на побудову достойної обителі для цих матеріалів. Ці заклики дали позитивні результати, зокрема після того, як українсько-американський підприємець, філантроп та військовий діяч Яків Макогін (1880–1956) обіцяв подвоїти суму, яку збере українська громада, тобто, до кожної сотні громадських грошей долучити свою сотню. Солідною сумою підтримав побудову ук-

раїнського дому і меценат Г. Каленик-Лисюк. За короткий час було зібрано понад 100.000 крон, однак для побудови музейного будинку і цієї суми було замало.

На засіданні управи Товариства 7 червня 1933 р. справа побудови Українського дому обговорювалася дуже детально і закінчилася постановою: 1. *Просити інж. А. Галька та інж. О. Тимошенка протягом трьох тижнів опрацювати план побудови Українського дому — два поверхи — 6.500 кв. м., з можливістю в майбутньому побудови третього поверху. Гонорар — 250 Кч. кожному.* 2. *Просити директора Д. Антоновича допомогти інженерам при складенні плану*²¹.

Обидва інженери працювали дуже інтенсивно, кожний окремо. Згодом до виготовлення плану Українського дому залучився й інж. Артем Корнійчук. Та кошторис жодного з них не був менше 300–400 тисяч крон, а такої суми управа не мала, і її годі було сподіватися і в майбутньому. Окрім того, будівництво нового будинку розтяглося б на пару років, тоді як матеріали вимагали негайного перенесення.

На засіданні управи 16 червня 1933 р. Комісія по побудові Українського дому висунула нову ідею: *Замість будови спеціального будинку придбати готовий будинок, бо це обійдеться дешевше, судячи по тих оголошеннях, які містять часописи*²². Д. Антонович підтримав цю ідею, однак із певним застереженням. У протоколі про це сказано: *«Д. Антонович пропонує прийняти цю пропозицію (купівлю будинку — М. М.), але в той же час залишити думку і про виготовлення плану на будинок Українського дому з тим, що ці дві комбінації обговорити докладно»*²³.

Справа побудови чи купівлі будинку під МВБУ обговорювалася на кожному засіданні управи та на щорічних загальних зборах. Головне слово у цій справі завжди мав директор. У травні 1935 р. Д. Антонович виїхав у Варшаву та Львів, щоб інформувати українську громадськість про МВБУ. Лише на одних зборах у Варшаві він зібрав для музею 10 000 крон²⁴.

У Львові з його ініціативи було засновано *Комітет допомоги Товариству Український музей*²⁵, який займався збиранням грошей на Український дім. 13 липня 1937 р. управа делегувала його на подорож в Америку²⁶.

Особливо великий внесок зробив директор у справу святкування десятиліття МВБУ в 1935 р., яке перетворилося у свято допомоги музеєві. В ювілейній академії, яка відбулася 10 травня 1935 р., брало участь 35 організацій та установ. Д. Антонович у своїй доповіді, між іншим, сказав: «Музей посідає майно величезної цінності, на придбання якого не витратив Музей жодної копійки, бо з принципу нічого не купує, а лише приймає в дар чи в депозит. Отже, Музей є ділом і власністю усього українського народу»²⁷. З нагоди ювілею в Мистецько-промисловому музеї у Празі було влаштовано визначну виставку експонатів МВБУ. Під час виставки над будинком весь час майорів український жовто-синій прапор²⁸.

У 1936 р., з нагоди 75-річчя від дня смерті Т. Шевченка, на пропозицію Д. Антоновича в МВБУ було засновано Шевченківський відділ²⁹. У статті «Шевченківський відділ в Музеї Визвольної боротьби України» Д. Антонович перерахував основні експонати цього відділу: 28 різних видань творів Шевченка, фотокопії його листів, репродукції з малярських та графічних творів, оригінальні образи Шевченка в скульптурі, малярстві, рисунку і графіці, кілька десятків портретів Шевченка, перекладів його творів, ювілейні листівки та «колосальна збірка афіш та програмок концертів на роковини Шевченка в різних країнах Європи, Америки та Азії»³⁰.

У 1937 р. Товариство МВБУ на пропозицію Д. Антоновича остаточно вирішило не будувати, а купити будинок для музею. 16 березня 1938 р. було підписано договір із Марією Гавельцовой про купівлю її двоповерхового будинку за 230.000 крон на вул. Гориміровій, в кварталі Нусле (21 кімната, 8 підвалів та двір). Це був єдиний будинок у Празі, який належав українській громаді. Всі інші, що в

них знаходилися українські установи та організації, були орендовані³¹.

До нового будинку фонди МВБУ було перевезено лише після його адаптації — у квітні 1939 р., а урочисте відкриття нової експозиції відбулося 29 червня 1939 р.

До нового просторого будинку переселились теж директор Д. Антонович та його заступник С. Наріжний із сім'ями. Справи купівлі будинку, його адаптації для потреб МВБУ та перевезення фондів у нові приміщення вимагали неймовірно багато часу, сил і енергії, а здоров'я Д. Антоновича із кожним роком погіршувалося. У зв'язку з цим він і після придбання будинку звертався до управи, щоб його звільнили з посади директора. Проте ні С. Наріжний, ані жоден з членів управи і Товариства не хотіли займати посаду директора у такий важкий час. Д. Антоновичу і надалі доводилось керувати музеєм, який він заснував. У постанові управи Товариства МВБУ від 4 травня 1940 р. читаємо: «Прийняти до відома заяву директора Музею Д. Антоновича, що він вважає свою попередню заяву про зречення (з посади директора — М. М.) в силі, але згоджується виконувати функцію директора, поки Управа не знайде на його місце нового кандидата»³². У тому ж протоколі є пропозиція «висловити подяку д-ру Антоновичу та д-ру Сірополку за працю при збірковій акції»³³.

На жаль, управа так і не знайшла нового кандидата на посаду директора, і Д. Антоновичу довелося керувати музеєм у найважчий період його існування — у часи окупації Чехословаччини нацистською Німеччиною. Окупаційна влада вже одним із перших декретів ліквідувала Товариство МВБУ та його музей, однак Д. Антоновичу та членам управи вдалося переконати нову владу в тому, що МВБУ не є політичною, а суто науково-документаційною установою, і влада дозволила подальшу діяльність цієї установи. У 1939 р. Д. Антонович заснував у музеї відділ Карпатської України, у який пізніше А. Волошин та С. Клочурак передали майже всі збережені матеріали цієї

недовготривалої держави. Із нагоди 15-ліття МВБУ у 1940 р. з ініціативи директора та під його керівництвом було влаштовано вісім тематичних виставок матеріалів музею, які значною мірою спричинилися до популяризації цієї установи не лише в українській, але й у чеській громадськості³⁴.

Під час війни праця музею у власному приміщенні була дуже інтенсивною. Його фонди постійно зростали. Директорові, наприклад, вдалося придбати понад 200 часописів, що виходили в Україні після 22 червня 1941 р. ³⁵ На жаль, повністю перервався зв'язок музею з Америкою та європейськими країнами антинімецької коаліції, від яких раніше поступало у музей найбільше матеріалів і грошей. Незважаючи на те, поповнювалися старі і виникали нові колекції, регулярно функціонував читальний зал. Окрім постійних експозицій, музей влаштовував численні тематичні виставки. У будинку музею відбувалися засідання різних українських установ і навіть лекції деяких професорів УВУ³⁶. Двочленний «колектив» постійних працівників музею поповнився новими, дуже творчими людьми, що прибули з України: В. Міяковським, Л. Окіншевичем та В. Дорошенком (прибув зі Львова). Усі вони стали штатними працівниками музею.

У 1943 р. гестапо арештувало Д. Антоновича, а пізніше і його сина Марка. Обидва вони багато місяців провели у тюрмах Праги, Терезина і Берліна³⁷. І лише втручання у цю справу голови Українського Центрального Комітету Володимира Кубійовича та професорів Німецького університету в Празі зберегло їхнє життя³⁸.

Наприкінці 1944 р. здоров'я Д. Антоновича погіршилось настільки, що він змушений був припинити свою працю у музеї і лікуватися в санаторії. Перед відходом на лікування він довірив керівництво музею своєму заступнику С. Наріжному, однак той категорично відмовився від посади заступника директора, відчуваючи, що ця посада буде постійною, бо Д. Антонович до МВБУ вже не повернеться. Згодом на посаду заступника директора було призначено В. Дорошенка³⁹.

Д. Антонович до музею вже не повернувся. Великим ударом для нього (як і для всієї української громади за межами України) було знищення МВБУ американським бомбардуванням 14 лютого 1945 р. І сім'я Антоновичів, і сім'я Наріжних опинилися без стріхи над головою. У цей період з Праги на Захід вирушила майже вся українська еміграція. Збереження фондів МВБУ після його зруйнування лягло на плечі С. Наріжного, який у цей скрутний час все ж таки прийняв посаду директора, і, на відміну від інших членів управи, не виїхав на Захід, а залишився у Празі рятувати його матеріали, які перевіз спочатку на квартиру професора УВУ Івана Панькевича, потім — у Клементинум та Архів Міністерства внутрішніх справ (Лоретанська вул., ч. 6). Органи радянської контррозвідки (СМЕРШ) негайно після вступу в Прагу проголосили їх «військовою здобиччю» Радянської армії, і С. Наріжному довелося докладати багато зусиль, щоб запобігти їх вивозу до Радянського Союзу⁴⁰.

Ще за життя Д. Антоновича (у травні 1948 р.), його празькі друзі в американській окупаційній зоні (у м. Вімпек у Західній Чехії), на підставі мандата Музею визвольної боротьби України від 12 квітня 1945 р. заснували *Музей Української Вільної Академії Наук*, який згодом дістав назву *Музей-архів ім. Дмитра Антоновича* і став одним із кращих архівів української еміграції⁴¹.

Офіцери СМЕРШу відвідали у лікарні Д. Антоновича, однак, побачивши безнадійний стан його здоров'я, залишили його у спокої. Дружина Катерина забрала хворого чоловіка з лікарні, спочатку — на квартиру зятя Ярослава Рудницького, згодом — на іншу квартиру в Празі-Карліні, де він помер 12 жовтня 1945 р.

На його похороні у новому крематорії у Празі на Виноградах були лише його найближчі друзі та дружина. Невільно було навіть промову виголосити та виконати передсмертне бажання покійного: заспівати три його улюблені українські пісні⁴². Серед вінків був найбільший із друкованим написом на стрічці: «Директорові Д. В. Антоновичеві від Ук-

раїнського Музею в Празі»⁴³. Урну із прахом покійного згодом було перевезено у колумбарій на цвинтарі міста Подебради, де вже вічним сном спочивали його друзі — професори Української господарської академії⁴⁴.

Учень, співробітник та довгорічний заступник Д. Антоновича С. Наріжний так описує останні дні життя свого улюбленого професора: «І в санаторії, і на обох квартирах я кілька разів відвідував проф. Д. Антоновича, говорив з ним про різні речі і про Музей. До останніх днів свого життя він зберіг інтерес до Музею й свою вірність для музейної праці. Навіть тяжко хворий, прикутий неміччю до кімнати й ліжка, він не переставав дбати про принагідне збирання матеріалів для музейних колекцій. Для цього він мав у своїй кімнаті окремих ящик, до якого ті матеріали й складав. Були між ними і деякі цінні друки до Шевченкіани»⁴⁵.

З думкою про музей відійшов з життя визначний вчений, політик та громадський діяч, який видав Музеєві визвольної боротьби України двадцять років надзвичайно інтенсивної і плідної праці.

На щастя, виплекане ним дитя не пропало. Фонди МВБУ збереглися. Переважна більшість із них знаходиться в Україні. Правда, потрапили вони туди не так, як уявляв собі Д. Антонович, та все ж таки служать і будуть служити самостійній, вільній, незалежній і суверенній Українській державі, за яку ціле життя боровся Д. Антонович.

⁴³ Її перелік див.: Міяковський В. Дмитро Антонович. УВАН. Серія «Українські вчені». — Вінніпег, 1967. Див. теж: Наріжний С. Професор Д. В. Антонович // *Muzeum osvobozenického boje Ukrajiny v Praze* (1925—1948): k 80. výročí založení. Petišková Dagmar (ed). — Praha, 2006. — С. 277—282 (з архіву Наталії Наріжної-Жуківської, Турнер, Австралія).

⁴⁴ У фонді «Український музей», що зберігається у Державному центральному архіві Чеської республіки у Празі, є невідомий двосторінковий машинопис статті «Дмитро Антонович — директор Музею визвольної боротьби України» (1935 року) [Státní ústřední archiv v Praze. — Fond Ukrajinské

muzeum v Praze. (Державний центральний архів у Празі. — Фонд «Український музей» (у Празі); далі: ДЦА. — УМ.) — *Karton* (папка) 28, inv. č. 648]. На думку О. Пеленської, її автором, ймовірно, був С. Наріжний (Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. — Прага, 2005. — С. 40). Чи була ця стаття опублікована, мені не вдалось встановити. У своїй книзі «Музей визвольної боротьби України та доля його фондів» я основний наголос поставив на заслугах у збереженні фондів Музею його другого директора Симона Наріжного (1898—1983). Постає Д. Антоновича там опинилася «на задньому плані». У даній статті я хотів хоча би частково надолужити цю прогалину.

⁴⁵ ДЦА. — УМ. — П. 1. — Ч. 4.

⁴⁶ Батьком Д. Антоновича був український історик, археолог, археограф, етнограф, нумізмат та громадський діяч Володимир Антонович (1838—1908); матір'ю — Катерина Антонович-Мельник (1859—1942) — історик, археолог, перекладач та громадський діяч.

⁴⁷ У Д. Антоновича була дочка Марина, за професією учителька (вийшла заміж за Ярослава Рудницького), та два сини: історик Михайло (1910—1954), що загинув у таборі ГУЛАГу на Колімі, та Марко (1916—2005) — історик, публіцист та громадський діяч. Визначним живописцем, графіком та художнім педагогом була і дружина Д. Антоновича Катерина (1884—1975), учениця М. Бойчука та М. Кричевського, мати трьох вищеназваних дітей. У Державному центральному архіві у Празі зберігається сімейне листування Антоновичів, яке свідчить про їх надзвичайну сімейну злагоду (ДЦА. — УМ. — П. 28. — Ч. 653).

⁴⁸ Біднов В. Дмитро Антонович // Літературно-науковий вісник. — 1927. — Ч. 11; Антонович Дмитро. Спогади // Нові дні. — 1955—1956. — Ч. 71—72; Автобіографія Дмитра Антоновича // Сучасність. — Мюнхен, 1961. — Ч. 1; Короткий В. Антонович Дмитро Васильович // Енциклопедія сучасної України. — К., 2001. — Т. 1. — С. 581—582; Наріжний С. Професор Д. В. Антонович // *Muzeum osvobozenického boje Ukrajiny*. — Praha, 2006. — S. 277—282.

⁴⁹ Про історію МВБ України див.: Бирич Я. (Наріжний Симон). Сторінка з чесько-українських взаємин: Український музей в Празі. — Вінніпег, 1949; Наріжний С. Як рятували Музей ВБУ. — Цюрих, 1959; Petišková D. (ed). *Muzeum osvobozenického boje Ukrajiny*. K 80. výročí založení. Sborník příspěvků z konference (Praha, 12.—14. října 2005). — Praha, 2006; Mušinka M. *Muzeum osvobozenického boje Ukrajiny v Praze* (1921—1948). *Dějiny a současné rozmištění jeho fondů* // Там само. — С. 25—51; Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів. (1-е вид.: Мельбурн,

1996; 2-е вид.: К., 2005; 3-е вид. (українською й чеською мовами): Прага, 2005).

⁸ ДЦА. — УМ. — Ч. 4. — П. 1, (прот. ч. 1, ч. 1–2).

⁹ Вісті МВБУ, ч. 1. — 1925. — С. 1.

¹⁰ ДЦА. — УМ. — Прот. ч. 21 (18. 11. 1926).

¹¹ Там само.

¹² Там само. — С. 3–4.

¹³ Там само. — С. 3.

¹⁴ Там само. — Ч. 4. — С. 14.

¹⁵ Там само. — Прот. ч. 19 (25.3.1926).

¹⁶ Таку вимогу Міністерство закордонних справ ЧСР поставило і перед Російським закордонним історичним архівом, який дирекція у 1928 р. «подарувала» МВС Чехословаччини, а воно, у свою чергу, в червні 1945 р. «подарувало» його Академії наук СРСР (Кенеді Грімстед П. Празькі архіви у Києві та Москві. — К., 2005. — С. 15–18). У 1945 р. Міністерство закордонних справ ЧСР, за участі високопосадовців урядів, наукових установ та засобів масової інформації Чехословаччини та України, подарувало Академії наук УРСР матеріали свого Українського історичного кабінету, заснованого у 1928 р. У пресі з'явилася вістка, що це були матеріали Українського історичного музею, відомим громадськості, зокрема українській еміграції, як МВБУ. Ця помилка (заміна терміна «кабінет» на «музей») призвела до неймовірного збентеження у колах української еміграції (Мушинка М. Музей визвольної боротьби України і доля його фондів. — С. 104–105).

¹⁷ Вісті МВБУ. — Червень, 1930. — Ч. 3. — С. 2.

¹⁸ ДЦА. — УМ. — П. 1. — Ч. 4, прот. ч. 58 (27.6.1932). — С. 92.

¹⁹ Там само. — Прот. ч. 62 (17. 11. 1932). — С. 96.

²⁰ Зміна назви МВБУ на Український музей (під якою музей існував від 1945 до його ліквідації у 1948 р.) ніколи не була офіційно підтверджена чехословацькою владою.

²¹ ДЦА. — УМ, прот. ч. 66 (7.6.1933).

²² Там само. — Прот. ч. 67 (16.6.1933).

²³ Там само.

²⁴ Там само. — Прот. ч. 88 (24.5.1935). — С. 150.

²⁵ Там само. — С. 152.

²⁶ Там само. — Прот. ч. 89 (13.7.1935).

²⁷ Вісті МВБУ. — Жовтень, 1935. — Ч. 9. — С. 8.

²⁸ Там само. — С. 9.

²⁹ У постанові засідання управи Товариства МВБУ від 10 лютого 1936 р. заснування Шевченківського відділу мотивовано таким чином: «Уся наша новітня визвольна боротьба починається ним (Шевченком. — М. М.). Вона вийшла з його постійної творчості. Він був перший (підкреслення Д. А. — М. М.), що зовсім свідомо поставив

українському народові як головну ціль перед очі визволення України з московської неволі, а в своїй боротьбі за визволення його поетична творчість грала дуже велику, провідну роль» (Там само. — Квітень, 1935. — ч. 8. — С. 20).

³⁰ Там само. — С. 2–4.

³¹ Мушинка М. Музей визвольної боротьби України і доля його фондів. — С. 32–33.

³² ДЦА. — УМ. — Прот. ч. 151, лист 59. (У другій книзі «Протоколів» сторінки не зазначені).

³³ Там само. — Лист 60.

³⁴ Мушинка М. Музей визвольної боротьби України і доля його фондів. — С. 41–42.

³⁵ ДЦА. — УМ. — Прот. ч. 174, лист 89.

³⁶ Наріжний С. Як рятували МВБ. — С. 36.

³⁷ Там само. — С. 42.

³⁸ Про це розповів мені Володимир Кубійович під час мого перебування у Парижі у 1981 р.

³⁹ Наріжний С. Як рятували МВБУ. — С. 51–160.

⁴⁰ У березні 1948 р. основну частину матеріалів, що знаходилися у Клементинумі, на шістьох вантажних машинах марки «Татра» було вивезено у Радянський Союз. Решту (понад десять тон) було вивезено туди у 1958 та 1983 рр. (Мушинка М. Музей визвольної боротьби України і доля його фондів. — с. 103–105). У ДЦА в Празі залишилося приблизно два центнери матеріалів МВБУ, з яких у 1972 р. було створено фонд «Український музей» — 14 м. (Махаткова Р. Український музей в Празі (1059) 1925–1948. Опис фонду. — Київ; Прага, 1996). В На горищі Клементинума нещодавно було виявлено кілька коробок матеріалів МВБУ. З них у Слов'янській бібліотеці було створено спеціальний фонд «Український музей», який охоплює 2191 одиницю збереження у 23 х папках (*Ukrajinské muzeum: archivní materiály Slovanské knihovny v Praze. Zpracovali Naděžda Matějková a Milan Skála, rkp. 23 s.*). Дальші матеріали МВБУ (у яких є й фонд Д. Антоновича) нещодавно О. Пеленська виявила у філії Німбурзького музею в Лисій-над-Лабою (усна інформація О. Пеленської).

⁴¹ Міяковський В. — Лошина О., Іванівська Т. Музей-архів ім. Дмитра Антоновича (1945–1965). — Нью-Йорк, 1967.

⁴² Керівник Українського хору у Празі Платоніда Росиневич-Ціуровська тексти цих пісень із нотами поклала у його домовину. (Наріжний С. Професор Д. В. Антонович. — С. 277–278.)

⁴³ Наріжний С. Проф. Д. В. Антонович. — С. 277.

⁴⁴ У 2005 р. туди з Канади було перевезено й поховано урну із прахом сина Д. Антоновича Марка.

⁴⁵ Наріжний С. Як рятували МВБУ. — С. 39–40.

This article dwells on the eminent ukrainian scientific man, historian of ukrainian culture and public figure Dmytro Antonovich. His role in the activity of Ukrainian Museum of the Liberation Movement is discovered in this article.